

Jewgenia Starostina

Językowy obraz świata w asocjacjach Polaków i Rosjan

Rocznik Instytutu Polsko-Rosyjskiego nr 2, 18-31

2014

Artykuł został opracowany do udostępnienia w internecie przez Muzeum Historii Polski w ramach prac podejmowanych na rzecz zapewnienia otwartego, powszechnego i trwałego dostępu do polskiego dorobku naukowego i kulturalnego. Artykuł jest umieszczony w kolekcji cyfrowej bazhum.muzhp.pl, gromadzącej zawartość polskich czasopism humanistycznych i społecznych.

Tekst jest udostępniony do wykorzystania w ramach dozwolonego użytku.

Jewgienia Starostina

Językowy obraz świata w asocjacjach Polaków i Rosjan

Niniejsza praca poświęcona jest analizie badań asocjacji werbalnych, badań kognitywnych, psycholingwistycznych, które stają się coraz bardziej popularne w językoznawstwie. W artykule tym zwrócono uwagę na takie pojęcia i zagadnienia, jak językowy obraz świata, asocjacje werbalne jako źródło kognitywnej informacji, historia badań nad asocjacjami. Zostaną opisane międzykulturowe badania porównawcze współczesnych lingwistów, opracowane na podstawie eksperymentów asocjacyjnych i kognitywnych. Ostatnia część pracy zawiera rezultaty porównania skojarzeń, jakie mają młodzi Polacy i Rosjanie w związku ze słowem „ojczyzna”.

Słowa kluczowe: asocjacje werbalne, językowy obraz świata, komunikacja międzykulturowa.

1. Językowy obraz świata w asocjacjach werbalnych

Pojęcie „językowego obrazu świata” (JOS) jest jednym z zasadniczych pojęć nowoczesnej psycholingwistyki, etnolingwistyki i lingwistyki kognitywnej. Jak pisze Iwona Pietrzyk, to pojęcie „wydaje się być płaszczyzną integrowania wszystkich współczesnych nauk o języku” [Pietrzyk 2002, s. 456–470].

Pojęcia tego możemy doszukiwać się już w teorii naukowej Jana Baudouina de Courtenay, który stwierdził: „Mamy tyle języków polskich indywidualnych, czyli jednostkowych, ile jest głów mieszczących w sobie polskie myślenie językowe” [de Courtenay 1984, s. 19]. Jak pisze Renarda Lebda, koncepcje de Courtenay’a stanowią prawdopodobnie zaczątki zainteresowań skojarzeniami w językoznawstwie.

Definicję pojęcia JOS według teorii psycholingwistycznych daje Jerzy Bartmiński, twierdząc iż jest to „zawarta w języku interpretacja rzeczywistości, którą można ująć w postaci zespołu sądów o świecie. Mogą to być sądy utrwalone w samym języku, w jego formach gramatycznych, słownictwie, kliszowanych tekstach (np. przysłów), bądź to przez formy i teksty języka implikowane” [Bartmiński 1999, s. 103–120].

W jaki sposób możemy opisać językowy obraz świata konkretnego języka? Jednym ze sposobów opisywania JOS jest badanie

asocjacji werbalnych. Jak pisze Lebda, „zgodnie z badaniami kognitywistycznymi, język odzwierciedla określone struktury ludzkiego umysłu i procesy poznawcze w nim zachodzące. Stąd możliwość istnienia różnych obrazów świata i wielorakich skojarzeń. Te różne obrazy świata najdobitniej uwidaczniają się w skojarzeniach” [Lebda 2003, s. 4].

Zdaniem autorki, zastosowanie asocjacji jest nieocenione w badaniach międzykulturowych i translingwistycznych. Przykładowo, słowo „miłość” w pokrewnych językach (polskim i serbskim) odnosi się do różnych skojarzeń: *uczucie, delikatność, wierność, namiętność, szczęście, piękno* w polskim i *dramat, krew, nieszczęście, rozdarcie, niewierność, łzy, zdrada* w serbskim. Jak pisze Lebda, „takie badanie skojarzeń odkrywa bogactwo treści ukryte w znakach językowych” [Lebda 2003, s. 3].

Jeżeli język odzwierciedla określone struktury ludzkiego umysłu i procesy poznawcze w nim zachodzące, to powstaje drugie pytanie: czy możemy przez badanie języka zbadać umysł? Czy można porównać struktury językowe i struktury umysłowe? Co to jest „słownik umysłowy”?

Zdaniem Ewy Żebrowskiej „słownik umysłowy (zwany też leksykonem umysłowym) jest czymś pośrednim między słownikiem a encyklopedią, stanowi intuicyjną wiedzę użytkowników danego języka na temat wyrazów tego języka” [Żebrowska 2002]. Autorka podkreśla, że jedną z metod docierania do słownika umysłowego jest badanie skojarzeń swobodnych oraz kierowanych.

Obecnie uznaje się za oczywiste, że nie każda myśl wymaga użycia języka, co więcej, sama istota myślenia wcale nie implikuje języka. Istnieje przecież wiele dowodów na myślenie obrazowe, przedwerbalne, na tzw. myślenie intuicyjne. Krytyka determinizmu językowego, w zgodzie z którym myśl jest uwięziona w języku i całkowicie mu podporządkowana oraz według którego nie możemy o niczym pomyśleć, co nie zostałoby wcześniej zakodowane w języku, jest tematem wielu prac naukowych. Determinizm poznawczy, reprezentowany dość często przez psychologów poznawczych, uznaje wolność myśli: można pomyśleć o wszystkim i wyrazić to w języku, a jeśli brak w nim odpowiedniego słowa, zawsze jesteśmy zdolni je utworzyć. Większość językoznawców opowiada

się za stanowiskiem pośrednim, przyjmującym niezależność języka i myślenia, ale i ich wzajemny wpływ na siebie.

Następne pytanie, które powstaje, dotyczy tego, co dzieje się w mózgu w czasie myślenia werbalnego i mówienia. Jak pisze kognitywista i informatyk Włodzisław Duch, „wyższe czynności psychiczne, takie jak rozumienie języka naturalnego, kreatywność, intuicja, nabywanie umiejętności, wymagające początkowo świadomego zaangażowania, wykonywane po nauczaniu się, w pełni automatycznie, bez udziału świadomości, wydawały się do niedawna całkiem tajemnicze” [Duch].

Już teraz możemy odpowiedzieć na powyższe pytanie. Jak stwierdza Duch, „z grubsza wygląda to prawdopodobnie następująco. Mózg ma ogromną liczbę wyspecjalizowanych podobszarów, potrafiących dokonać transformacji informacji zmysłowej, selekcji istotnej informacji, skojarzeń z zapamiętanymi sytuacjami i abstrakcyjnych operacji. By zrobić krok prowadzący do znalezienia rozwiązania należy znaleźć transformację, która da coś ciekawego. Pierwsze zadanie – skojarzenie – wymaga szukania wśród milionów znanych faktów tych, które dadzą się w danych warunkach zastosować, drugie – określenie, co to znaczy «ciekawego» – wymaga odfiltrowania z możliwych skojarzeń tych najbardziej interesujących. Podstawowym elementem tego procesu jest powtarzająca się triada: postawienie problemu – szukanie rozwiązań – przedstawienie częściowego wyniku, zmieniające postawiony problem” [Duch].

Z przedstawionego wyżej cytatu jasno wynika, że mechanizm skojarzeniowy jest uniwersalnym mechanizmem myślenia. Dlatego właśnie słownik skojarzeń to słownik, „który ma pokazać, w jaki sposób język służy wyrażaniu myśli” [Lebda 2003, s. 5].

Teoretyczną podstawą słownika asocjacyjnego jest, zdaniem R. Lebdy, psychologiczna zasada mówiąca o tym, że odbierane przez człowieka zjawiska realnej rzeczywistości odbijają się w jego świadomości w ten sposób, iż te odbicia utrwalają przyczynowe, czasowe oraz przestrzenne więzi zjawisk i emocji wywołanych przez owe zjawiska. Jest to, jak pisze autorka, „teoretyczny schemat poznania ludzkiego. Język jawi się tu jako jeden z najbardziej skomplikowanych sposobów przekazywania myśli. Zgodnie z założeniami kognitywizmu badanie języka staje się w pewnym sensie

badaniem sposobów wymiany myśli w procesie komunikacji międzyludzkiej” [Lebda 2003, s. 5].

J. Karaulow, pisząc o słowniku asocjacji rosyjskich, podkreśla, że taki słownik jakby odsłania to, jak jest zorganizowana umiejętność językowa człowieka myślącego, mówiącego i rozumiejącego, daje obraz połączenia słów w mowie. Autor stwierdza, że można w tym słowniku znaleźć elementy językowego obrazu świata Rosjan i otrzymać odpowiedź na pytanie: „Jak myślą Rosjanie we współczesnej Rosji?” [Караулов 1994, s. 5–8]. Tak więc, badanie asocjacji pozwala na uzyskanie informacji nie tylko o języku, ale i o umyśle.

2. Badania nad asocjacjami w Polsce i Rosji

Badania nad skojarzeniami zaczynają się jeszcze w czasach Arystotelesa i mają bogatą historię. Szczegółowy opis tej historii można znaleźć w pracach Renardy Lebdy, Idy Kurcz, Heleny Goroszko, Natalii Ufimcewej, Walentyna Goldina i innych lingwistów.

Lebda pisze: „na gruncie polskim regularne badania z zakresu asocjacji rozwinęły się wraz z zainteresowaniami psycholingwistycznymi w latach 60, dzięki badaniom Idy Kurcz [...] Na gruncie polskim pojawiły się prace, z jednej strony o charakterze normatywnym, takie jak opracowanie polskich norm skojarzeń swobodnych na 100 haseł z listy Kent-Rosanoffa, a z drugiej opracowanie list frekwencyjnych współczesnego słownictwa języka polskiego i słowników frekwencyjnych, opartych na podręcznikach pierwszych klas szkoły podstawowej. w opracowaniu list frekwencyjnych udział brali: Kurcz, Lewicki, Sambor i Worończak. Polskie badania dotyczące skojarzeń wykazały z jednej strony – istnienie wspólnych wielu osobom skojarzeń, uwarunkowanych językowo i kulturowo, a z drugiej strony – istnienie indywidualnych osobistych skojarzeń, różnych dla różnych osób” [Lebda 2003, s. 3–5].

Współczesne badania skojarzeń, jak pisze Lebda, powoli przechodzą z pola zainteresowań psychologów w zakres zainteresowania lingwistów. Słownik polskich asocjacji Lebdy został wydany w 2006 r. Ten słownik (*Słownik polskich i serbskich asocjacji jako kulturowy obraz świata*) zawiera asocjacje młodych Polaków: uczniów szkół średnich i studentów 18–25 lat.

W roku 2002 pracownicy Instytutu Sławistyki Uniwersytetu Szczecińskiego zaczęli zbierać polskie asocjacje według programu „Porównawcze badanie językowego obrazu świata Słowian”. Ten program został zorganizowany przez Rosyjską Akademię Nauk, sektor psycholingwistyki. Przykłady badań tych skojarzeń można znaleźć w pracach polskich i rosyjskich lingwistów [Гаваркевич 2005, s. 252–259; Иван 2005, s. 260–270; Цыбова 2005, s. 271–274].

Na gruncie rosyjskim badania nad asocjacjami również zaczęły się w drugiej połowie XX wieku. Pierwszy słownik asocjacji rosyjskich – *Słownik asocjacyjnych norm języka rosyjskiego* [Леонтьев 1977] – został wydany w 1977 r. Słownik zawiera asocjacje odnoszące się do 196 słów-bodźców. W eksperymentach brały udział osoby w wieku 16–50 lat, mające wyższe wykształcenie.

W końcu lat 80. zespół lingwistów rosyjskich zaczął zbierać materiały dla nowego słownika asocjacji. Ten słownik – *Rosyjski słownik asocjacji* [Караулов 1994] – został wydany w latach 1994–1999. Obecnie jest to największy słownik nowoczesnych asocjacji rosyjskich, który występuje jako tezaurus, dlatego że bodźce i asocjacje mają kształt „sieci asocjatywno-werbalnej”.

Słownik zawiera reakcje na 6624 słowa-bodźce. W eksperymentach brały udział osoby w wieku 17–25 lat (około 11 tys.), w większości studenci uniwersytetów z różnych miast Rosji.

Słownik asocjacji słowiańskich [Уфимцева, Караулов 2004] został wydany w 2004 r. W słowniku są zebrane reakcje na 112 bodźców. W eksperymentach brali udział studenci z Rosji, Białorusi, Ukrainy i Bułgarii w wieku 18–25 lat.

W 2008 roku został wydany jeszcze jeden słownik asocjacji rosyjskich – *Rosyjski Porównawczy Słownik Asocjacji* [Черкасова 2008]. W tym słowniku zostały zebrane asocjacje odnoszące się do 253 podobnych bodźców z trzech wcześniej opublikowanych słowników.

Wszystkie opisane wyżej opracowania to słowniki asocjacji dorosłych ludzi. Ale są również słowniki asocjacji dzieci. W Saratowskim Uniwersytecie Państwowym został wydany *Rosyjski Słownik asocjacji uczniów* [Гольдин, Сдобнова, Мартянов 2011].

W słowniku zostały zebrane reakcje dzieci w wieku szkolnym 7–17 lat.

W wyniku rosyjskich badań językoznawczych powstały też inne słowniki asocjacji dzieci: *Asocjacje dzieci od 6 do 10 lat*, *Słownik asocjacji dziecka: werbalne skojarzenia dzieci 3–7 lat*, *Słownik asocjacji nastolatka* [Беречева 1995].

3. Międzykulturowe badania polskich i rosyjskich asocjacji

Istnienie wielu słowników asocjacji pozwala na prowadzenie badań w różnych kierunkach: zarówno tych międzykulturowych (np. porównanie asocjacji Polaków i Rosjan), jak i odnoszących się do asocjacji w ramach jednej kultury (np. porównanie asocjacji dorosłych i dzieci).

Przykłady międzykulturowych badań polskich i rosyjskich asocjacji można znaleźć w pracach polskich i rosyjskich lingwistów. Rebeka Frumkina na początku lat 90. ubiegłego stulecia prowadziła asocjacyjne eksperymenty, w których brali udział rosyjscy i polscy uczniowie starszych klas. Zbadane zostały asocjacje na takie bodźce, jak *wojsko*, *parlament*, *prezydent*, *patriotyzm*, *ojczyzna*, *władza*, *dyktatura* itp. Frumkina pisze, że próbowała interpretować ukryte ukierunkowania dzieci i strukturę wartości przez asocjacje. Zamiast pytać o to, co dzieci myślą o parlamencie, prezydencie, armii, szczęściu, wolności itp., zaproponowała ona dzieciom wymienienie trzech skojarzeń, które od razu przychodzą do im głowy w związku z tymi słowami.

Według Frumkiny asocjacje odzwierciedlają zawartość głębokich, nieświadomych warstw psychiki i dlatego nie mogą posłużyć do udzielenia odpowiedzi co – na przykład – respondenci *myślą* o władzy, ale mogą odpowiedzieć na pytanie, co *czują* oni na temat władzy.

Badanie asocjacji polskich i rosyjskich dzieci pokazało, że pokolenie młodych Rosjan lat 90. ma w sobie bardzo wiele mocnych, negatywnych emocji w stosunku do podstawowych instytucji władzy. Na przykład *parlament* kojarzy się z takimi słowami, jak *próżniacy*, *gadanie*, *korupcja*, *wstyd*, *hałas* itp. Większość skojarzeń dotyczących tego bodźca ma negatywny charakter. Podobne są reakcje na słowa *władza*, *państwo*, *milicja*, *partia*, *prezydent*.

Asocjacje polskich respondentów zawierają mniej negatywnych odpowiedzi. Dla młodych Rosjan wszystko to, co związane z polityką, jest albo nieprzyjemnie, albo paskudne lub nawet nienawistne. Polscy respondenci są raczej sceptyczni niż pesymistyczni. Oni nie nienawidzą, tylko śmieją się z tego, czego nie tolerują [Фрумкина 2001, s. 194–206].

Roman Gawarkiewicz prowadzi badania na temat „Obraz Europy i UE w myśleniu językowym młodych Polaków, Niemców i Rosjan”. Autor też stosuje metodę eksperymentalną, analizuje asocjacje młodych ludzi. Jak pisze Gawarkiewicz, jego praca, z jednej strony, pomaga Polakom, Rosjanom i Niemcom popatrzeć na swoją działalność jakby cudzymi oczami, z drugiej strony, sprzyja bardziej efektywnemu dialogowi kultur [Гаваркевич 2009, s. 260].

Oczywiście badania porównawcze dotyczące wartości można prowadzić nie tylko na materiale asocjacji. M. Fleischer prowadzi badania niemieckiej, rosyjskiej i polskiej kolektywnej symboliki, stosując eksperymentalne metody (testy kognitywne). Lingwista ten zwraca uwagę na to, że różne narody mają różne wartości, np. *dom* dla Rosjan stoi na trzecim miejscu w kręgu wartości i ustępuje tylko takim wartościom, jak *dobroć* i *pokój*, dla Polaków *dom* stoi na jedenastym miejscu, a dla Niemców – na dwudziestym siódmym [Fleischer 1997].

Irina Szuszarina w swojej pracy bada pojęcie „życie” w języku polskim i rosyjskim. Materiał do pracy badaczka zbierała za pomocą ankietowania polskich i rosyjskich respondentów (w tym także przez Internet). Rezultatem pracy było wykazanie, że chociaż jądro pojęcia „życie” pozostaje niezmiennie, peryferia różnią się w pokrewnych językach [Шушарина 2009, s. 301–302].

Przykłady badania asocjacji w ramach jednej kultury można znaleźć w pracach wielu językoznawców (A. Leontjew, A. Zalewska, N. Ufimcewa, W. Goldin, I. Owczinnikowa, H. Goroszko). Asocjacje rosyjskich dzieci zostały dokładnie opisane w pracach Walentyna Goldina i Alewliny Sdobnowej. Opisano tam skojarzenia dzieci mieszkających w mieście i na wsi, asocjacje dzieci w różnym wieku, dynamikę ich rozwoju, językowy obraz świata w asocjacjach dzieci.

4. „Ojczyzna” w asocjacjach Polaków i Rosjan

Funkcjonowanie pojęcia *ojczyzna* w języku polskim i rosyjskim zostało zbadane w pracach Rebeki Frumkiny i Walentyny Żdanowej. Frumkina podaje bardzo szczegółowy opis asocjacji słowa *ojczyzna*. Dla Rosjan to *matka*¹, *Rosja, państwo, kraj, wieś, miłość, pole, przyroda, brzoźka, wielkość, demokracja, ziemia, niebo* itp. w skojarzeniach dzieci rosyjskich prawie nie ma personalizacji (imion). Asocjacje Polaków mają bardziej osobisty charakter. W odróżnieniu od asocjacji Rosjan, u Polaków często spotykamy *patriotyzm* jako skojarzenie dotyczące słowa *ojczyzna*. Jak myśli R. Frumkina, dla Rosjan pojęcie *patriotyzm* zostało skompromitowane jego „partyjnym” użyciem i dlatego jest nieobecne w asocjacjach. Dalej, w odróżnieniu od Rosjan, Polacy z ojczyzną wiążą *dom, rodzinę, język, nostalgię, niezależność, wolność* itp. Najbardziej ciekawe według Frumkiny jest to, że Polacy na bodziec *ojczyzna* kojarzą z konkretnymi osobami – *Mickiewicz, Norwid i Gombrowicz* [Фрумкина 2001, s. 194–206].

Eksperyment skojarzeniowy, podobny do eksperymentu Frumkiny, przeprowadziła w latach 2001–2002 Żdanowa. Brali w nim udział młodzi Rosjanie mieszkający w Rosji i w Niemczech. Jednym ze słów, w związku z którym należało wymienić asocjacje, znów było słowo *ojczyzna*. Mimo tego, że minęło kilka lat i wiek respondentów był trochę inny (studenci, a nie uczniowie), rezultaty są bardzo podobne. Jak pisze Żdanowa, 40% Rosjan *ojczyzna* kojarzy się z ideologią, jest ideologiczną abstrakcją, realizuje się w leksemach, nazywających atrybuty „patriotycznego” szkolnego wychowania: *elementarz, podręcznik, wielką literą, matka*. Można także odnotować asocjacje związane z domem (10%), z przyrodą (4%). 17% asocjacji na bodziec *ojczyzna* daje reakcję *Rosja* [Жданова 2006, s. 5–178].

Poniżej ukazane zostały skojarzenia dotyczące słowa *ojczyzna*, które znajdujemy w słownikach asocjacji rosyjskich oraz w rezultatach eksperymentów asocjacyjnych, które przeprowadziłam

¹ W czasach II wojny światowej w ZSRR bardzo znany był plakat „*Ojczyzna-matka wzywa!*” («Родина-мать зовёт!»), dlatego do dziś w języku rosyjskim „*ojczyzna-matka*” jest bardzo typowym skojarzeniem.

w latach 2006–2008 (w eksperymentach brali udział mieszkańcy miasta Saratów i obwodu saratowskiego w wieku 17–55 lat). Reakcje na ten bodziec mają z jednej strony podobny charakter, jednak z drugiej strony różnią się w zależności od wieku respondentów i terminu zbierania danych (lata 90. ubiegłego wieku lub rok 2000.). w tabeli 1 można zobaczyć najczęściej spotykane asocjacje (te, których częstotliwość przekracza 1%).

Tabela 1. Rosyjskie asocjacje na bodziec ‘ojczyzna’

Słownik asocjacji uczniów w Saratowie dzieci 7–17 lat (551 os.), 1998–2008	Rosyjski słownik asocjacji młodzi ludzie 17–25 lat (205 os.), przełom lat 80/90.	Ekspertyzy asocjacyjne osoby 17–55 lat (412 os.), 2006–2008
Россия ‘ <i>Rosja</i> ’ 17,79%	мать ‘ <i>matka</i> ’ 31,71%	Россия ‘ <i>Rosja</i> ’ мать ‘ <i>matka</i> ’
моя ‘ <i>moja</i> ’ 15,97%	моя ‘ <i>moja</i> ’ 9,27%	страна ‘ <i>kraj</i> ’ дом ‘ <i>dom</i> ’
мать ‘ <i>matka</i> ’ 11,80%	Россия ‘ <i>Rosja</i> ’ 7,32%	отчизна ‘ <i>ojczyzna</i> ’
страна ‘ <i>kraj</i> ’ 4,36%	зовёт ‘ <i>wzywa</i> ’ 2,93%	земля ‘ <i>ziemia</i> ’ моя ‘ <i>moja</i> ’
родная ‘ <i>ojczyzna</i> ’ 3,09%	любимая ‘ <i>kochana</i> ’ 2,44%	отечество ‘ <i>ojczyzna</i> ’
город ‘ <i>miasto</i> ’ 2,54%	одна ‘ <i>jedna</i> ’ 2,44%	1,70%
наша ‘ <i>nasza</i> ’ 2,54%	СССР ‘ <i>ZSRR</i> ’ 2,44%	патриотизм ‘ <i>patriotyzm</i> ’
земля ‘ <i>ziemia</i> ’ 2,36%	отчизна ‘ <i>ojczyzna</i> ² ’ 1,95%	1,21%
дом ‘ <i>dom</i> ’ 1,63%	большая ‘ <i>wielka</i> ’ 1,46%	
Москва ‘ <i>Moskwa</i> ’ 1,45%	отечество ‘ <i>ojczyzna</i> ’	
родной ‘ <i>ojczyzsty</i> ’ 1,09%	1,46%	
Русь ‘ <i>Ruś</i> ’ 1,09%	страна ‘ <i>kraj</i> ’ 1,46%	
столица ‘ <i>stolica</i> ’ 1,09%		

² W języku rosyjskim są słowa *родина*, *отчизна*, *отечество* (i przymiotniki *родной*, *отечественный*), które na język polski można przetłumaczyć tylko jako *ojczyzna*, *ojczyzsty*.

Od razu zauważalna jest dość istotna różnica między asocjacjami zebranymi na przełomie wieku XX i XXI (dzieci i ludzie dorośli), a asocjacjami zebranymi jeszcze na początku lat 90. ubiegłego stulecia (młodzi ludzie). w pierwszym przypadku najczęstszą odpowiedzią jest *Rosja*, u dzieci powtarza się z częstotliwością 17,8%, u dorosłych – 31,5%. Skojarzenie *matka* stoi na drugim/trzecim miejscu (11,8 i 11,4%). w asocjacjach Rosjan początku lat 90. dwudziestego wieku na pierwszym miejscu występuje reakcja *matka* (31,7%), oprócz tego mamy czasownik *wzywa* (2,9%), który też odsyła do tekstu „Ojczyzna-matka wzywa”. Dopiero na trzecim miejscu mamy reakcję *Rosja* (7,3%). Na to, że reakcje były zbierane jeszcze w czasach radzieckich, wskazuje też asocjacja *ZSRR*.

Możemy zobaczyć, że te reakcje, jak i reakcje, zbadane przez R. Frumkinę i W. Żdanową, rzeczywiście mają charakter abstrakcji ideologicznej, Rosjanom ojczyzna początku lat 90. ubiegłego wieku ojczyzna nie kojarzy się z czymś osobistym, takim jak ojczysty dom, miasto, ziemia. U Rosjan z przełomu wieków pojawiają się już takie osobiste reakcje (*miasto* (2,5%), *ziemia* (2,3 i 2,4%), *dom* (1,6 i 6%). U dorosłych respondentów pojawiła się nawet asocjacja *patriotyzm*, chociaż R. Frumkina kilka lat temu pisała, że to pojęcie zostało skompromitowane jego „partyjnym” użyciem i dlatego jest nieobecne w asocjacjach.

Można także zobaczyć, że asocjacje drugiej i trzeciej grupy respondentów są bardziej podobne do siebie, gdyż są to reakcje dorosłych ludzi. U dzieci rzadko zdarza się asocjacja *ojczyzna* (jako „отечество” i „отчизна”), dorośli z kolei nie mają takich asocjacji jak *ojczysty*, *ojczysta*, *nasza*, *Moskwa*, *stolica* itp.

Jak można więc zaobserwować, badanie asocjacji pozwala stwierdzić, że ukryte orientacje i struktura wartości Rosjan zmieniły się i stały bardziej podobne do tych, które mieli Polacy w latach 90. ubiegłego wieku. Ale z kolei wartości współczesnych Polaków też mogły się zmienić. Potrzebne są nowe badania porównawcze, które mogłyby dokładnie ustalić, co *myślą* o ojczyźnie i co *czują* do swojej ojczyzny współcześni Polacy i Rosjanie.

Poniżej ukazane zostały asocjacje słowa *ojczyzna*, które znajdujemy w słowniku polskich i serbskich asocjacji R. Lebdy (młodzi Polacy w wieku 18–25 lat) i w rezultatach eksperymentów asocja-

cyjnych, które przeprowadziłam w latach 2006–2008 (młodzi Rosjanie w tym samym wieku). W tabeli 2 można zobaczyć najczęściej spotykane asocjacje.

Tabela 2. Rosyjskie i polskie asocjacje na bodziec ‘ojczyzna’

Słownik R. Lebdy młodzi Polacy 18–25 lat (98 os.)	Eksperymenty asocjacyjne młodzi Rosjanie 18–25 lat (165 os.)
kraj	Россия ‘Rosja’
16,3%	40%
Polska	мать ‘matka’
15,3%	12,1%
patriotyzm	дом ‘dom’
10,2%	6%
dom	страна ‘kraj’
7,2%	6%
naród	земля ‘ziemia’
7,2%	3%
historia	моя ‘moja’
3%	3%
honor	любимая ‘kochana’
3%	2,4%
matka	Отечество ‘ojczyzna’
2%	1,8%
miejsce urodzenia	патриотизм ‘patriotyzm’
2%	1,8%
państwo	
2%	
patriota	
2%	

Można zauważyć, iż skojarzenia młodych Polaków i Rosjan mają dość wiele wspólnego: ojczyzna dla Polaków i Rosjan – to jest *kraj*, *Polska/Rosja*, kojarzy się ona z *domem*, *matką*, *patriotyzmem*. Trochę różni się jednak porządek asocjacji. Typową polską asocjacją jest *honor* (*Bóg*, *Honor*, *Ojczyzna!*), Rosjanie z kolei dają typowe tylko dla nich asocjacje syntagmatyczne – *moja* i *kochana*.

Jak widać, współcześni Polacy i Rosjanie mają dość podobny obraz świata, jednakowo *myślą* o ojczyźnie i *czują* do swojej ojczyzny to samo.

Jak uważa J. Bartmiński, „badania etnolingwistyczne ze swojej istoty zmierzają do odkrycia i opisanie tożsamości wspólnotowej, przede wszystkim – narodowej (...) w programie badań etno-

lingwistycznych podstawę materiałową poszukiwań zawartości treściowej «konceptów narodowych» (czyli pojęć typu *polskość*, *rosyjskość*, *czeskość* itp.) powinny więc utworzyć cztery podstawowe grupy faktów: a) dane słownikowe..., b) dane tekstowe..., c) dane korpusowe..., d) dane uzyskane eksperymentalnie w toku specjalnie przygotowanych ankiet jako tekstowe «źródła wywołane» [Bartmiński, Chlebda 2008, s. 11].

Z naszego punktu widzenia, dane eksperymentalne mogą dać bardzo cenny materiał dla opisanego głównych konceptów narodowych. z kolei eksperymenty asocjacyjne, w odróżnieniu od innych eksperymentów, dają lingwistom możliwość docierania do głębokich, nieświadomych warstw psychiki, opisanego różnych elementów językowego obrazu świata, pozwalają uzyskać informację nie tylko o języku, ale i o umyśle.

Badanie reakcji na słowo *ojczyzna* pokazuje, że Polacy i Rosjanie kiedyś mieli różne „obrazy” swojej ojczyzny. Współcześni Polacy i Rosjanie mają bardziej podobny obraz świata. Odmienne są też „obrazy” ojczyzny wśród Rosjan. Zmieniają się one w zależności od wieku respondentów, epoki w której żyją, socjalno-politycznej sytuacji w kraju i innych czynników.

Bibliografia

Bartmiński J., Punkt widzenia, perspektywa, językowy obraz świata, Lublin 1999.

Bartmiński J., Chlebda W. Jak badać językowo-kulturowy obraz świata Słowian i ich sąsiadów? [w:] Bartmiński J. (red.): Etnolingwistyka: Problemy języka i kultury. Tom 20, Lublin 2008.

de Courtenay, J.B., O języku polskim, Warszawa 1994.

Duch W., Od mózgu do umysłu <http://www.fizyka.umk.pl/publications/kmk/06-Umysl-Charaktery.pdf>

Fleischer M., Das System der russischen Kollektivsymbolik (Eine empirische Untersuchung), München 1997.

Lebda R., Słownik polskich i serbskich asocjacji jako kulturowy obraz świata = Rečnik poljskih i srpskih asocijacija kao kulturna slika sveta, Kraków 2006.

Lebda R., Trudny dialog, <http://uranos.cto.us.edu.pl/~dialog/archiwum/lebda.pdf>

Pietrzyk I., Naukowa interpretacja pojęcia „Językowy obraz świata” w pracach polskich psycholingwistów [w:] Слово. Фраза. Текст: Сб. науч. статей, Москва 2002.

Żebrowska E., Recenzja: Ida Kurcz: Psychologia języka i komunikacji. – Warszawa: Wydawnictwo naukowe SCHOLAR, 2000, http://human.uwm.edu.pl/polonistyka/prace_jezykoznawcze_2002.html

Береснева, Н. И. [et al.], Словарь детских ассоциаций: Ассоциации детей от шести до десяти лет, Пермь 1995.

Гаваркевич Р., Концепт мать в языковой картине мира поляков и русских [w:] Общение. Языковое сознание. Межкультурная коммуникация: Сб. статей, Калуга 2005.

Гаваркевич Р., Образ Европы и Европейского Союза в языковом сознании молодого поколения поляков, немцев и русских [w:] Славянские языки и культуры в современном мире: Международный научный симпозиум: Труды и материалы, Москва 2009.

Гольдин В.Е., Сдобнова А.П., Мартьянов, А.О. (red.), Русский ассоциативный словарь: ассоциативные реакции школьников I–XI классов, Саратов 2011.

Жданова В., Русская культурно-языковая модель пространства и особенности индивидуальной ориентации в ней [w:] Русские и „русскость”: Лингво-культурологические этюды, Москва 2006.

Иван К., Концепт «человек» в языковой картине мира поляков и россиян [w:] Общение. Языковое сознание. Межкультурная коммуникация: Сб. статей, Калуга 2005.

Караулов Ю. Н., Русский ассоциативный словарь как новый лингвистический источник и инструмент анализа языковой способности [w:] Караулов, Ю.Н., Сорокин, Ю.А. [et al.] Ассоциативный тезаурус русского языка: Русский ассоциативный словарь. Кн. 1, Москва 1994.

Караулов Ю.Н., Сорокин Ю.А., [et al.]: Ассоциативный тезаурус русского языка: Русский ассоциативный словарь. Кн. 1–6, Москва 1994–1999.

Леонтьев А.А. (red.), Словарь ассоциативных норм русского языка, Москва 1977.

Соколова Т.В., Ассоциативный словарь ребенка: Вербальные реакции детей 3–7 лет. Ч.1.: От стимула к реакции, Архангельск 1996.

Уфимцева Н.В., Караулов, Ю. Н. [et al.] (red.), Славянский ассоциативный словарь: русский, белорусский, болгарский, украинский, Москва 2004.

Фрумкина Р.М., Психолингвистика, Москва 2001.

Цыбова И.А., Отражение внутреннего мира человека в языковом сознании русских и поляков [w:] Общение. Языковое сознание. Межкультурная коммуникация: Сб. статей, Калуга 2005.

Черкасова Г.А. (red.), Русский сопоставительный ассоциативный словарь, Москва 2008.

Шушарина И.А., Соотношение концепта «жизнь» в русском и польском языках [w:] Славянские языки и культуры в современном мире: Междунар. научный симпозиум: Труды и материалы, Москва 2009.

Language image of the world in associations of Poles and Russians

The study deals with the analysis of researchers devoted to verbal associations, of cognitive and psycholinguistic researchers. At present such researchers are very popular in linguistics. Great attention is paid to such notions and problems as language image of the world, verbal associations as the source of cognitive information, the history of the studies of associations. Comparative cross-cultural studies of contemporary language experts based on associative and cognitive experiments will be described. The last paragraph of the study is devoted to the results of comparison of the associations on stimulus “motherland” of young Russians and Poles.

Key words: verbal associations, language image of the world, cross-cultural communication.

СВЕДЕНИЯ ОБ АВТОРЕ

Starostina Jewgienija,

doktor nauk filologicznych, docent,
Saratowski Uniwersytet Państwowy
im. N. Czernyszewskiego (Rosja,
Saratów).

Zainteresowania badawcze: psycho-
lingwistyka, lingwistyka kogni-
tywna.

ABOUT THE AUTHOR

Starostina Evgenia,

PhD, docent, Saratov State Univer-
sity named after N. Chernyshevsky
(Russia, Saratov).

Scientific interests: psycholingu-
istics, cognitive linguistics.

e-mail: sev79@list.ru